

ฝ่ายกนกร

รศ.วิมล คำศรี

หัตถกรรมพื้นบ้านเป็นงานที่เกิดขึ้นควบคู่กับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในท้องถิ่นเป็นงานประดิษฐ์ที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างฝีมือกับความคิด จิตใจกับคตินิยมต่างๆ ที่สืบเนื่องกันมาเป็นเวลานาน จนกระทั่งกลายเป็นหัตถกรรมอันแสดงถึงเอกลักษณ์และหน้าตาแต่ละถิ่นไปในที่สุด

นครศรีธรรมราชมีศิลปหัตถกรรมอันล้ำค่าหลายอย่างที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่นเป็นที่เชิดหน้าชูตา และเผยแพร่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน เช่น เครื่องถม เครื่องปั้นดินเผา และเครื่องจักสานผ่านลิเกา รวมทั้งผ้าทอพื้นเมือง ในที่นี้จะกล่าวจำเพาะผ้าทอพื้นเมืองของนครศรีธรรมราชซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักมาแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นลำดับมาดังนี้

ความเป็นมา

ชาวนครรู้จักทอผ้าขึ้นมาใช้เองมานานแล้ว แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่ามีมาตั้งแต่ปีใด หลักฐานที่บ่งชี้ว่ามีมาแล้วปรากฏชัดเจนในวรรณกรรมท้องถิ่นนครศรีธรรมราช ดังเช่น^๑

ปริศนา : สองหูชูตา สองขาชูรัง
 เอ็นอยู่ข้างหลัง รังอยู่หว่างขา
 เฉลย : ไน-ที่บ้านฝ้าย, ที่หมุนด้าย
 ปริศนา : ลูกหมันร้องหือหือ แม่หมันพินหลุดตุต
 เฉลย : ไน- ที่บ้านด้าย, ที่หมุนด้าย
 ปริศนา : ช่างนู้ก้าเขา ช่างนี้ก้าเขา
 เรือสำเภาวิ่งไปวังมา
 เฉลย : คนทอหูก, คนทอผ้า

ผู้ประกอบการทอผ้า

การทอผ้า เป็นภาระหน้าที่ของสตรีมาตั้งแต่โบราณกาล ในสังคมเกษตรกรรมทุกครัวเรือนถือว่าการทอผ้าเป็นกิจบ้านงานเรือนของสตรี ทั้งที่เป็นแม่บ้านเด็ก และวัยรุ่น ซึ่งเรื่องนี้วรรณกรรมท้องถิ่นนครศรีธรรมราช ได้บันทึกเรื่องกิจบ้านงานเรือน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าไว้อย่างน่าสนใจ ดังเช่น ปริศนาที่เกี่ยวข้องกับการทอหูก (ทอผ้า) ของสตรีกล่าวไว้ว่า

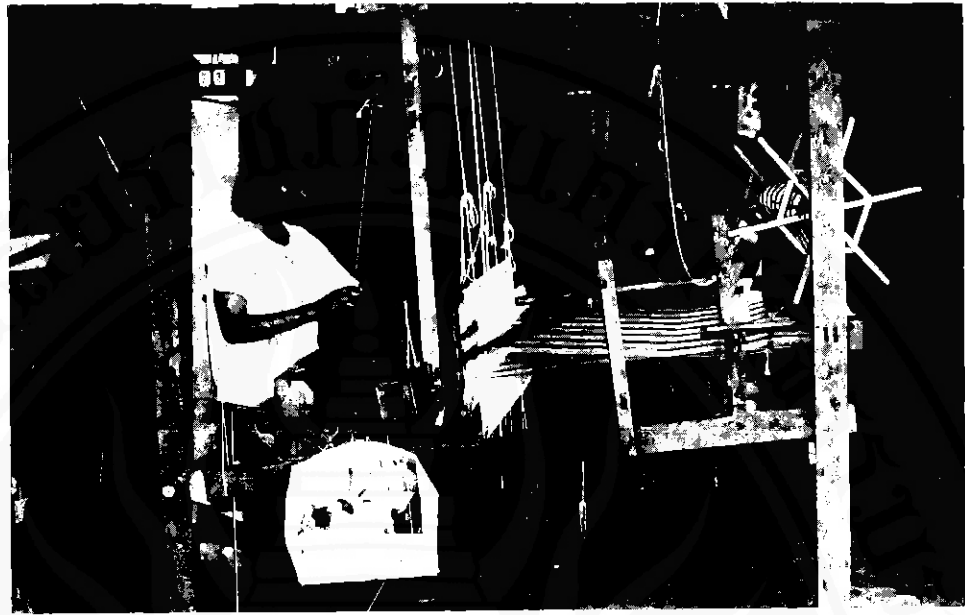
เขาสองเขา	เรือสำเภาล่นกลาง	ชานางชยับ
นู้ก้าเขา	นี้ก้าเขา	
เรือสำเภา	ล่นมา	
นางทั้งห้า	นั่งถ้ำรับเรือ	
สาวน้อยร้อยชั่ว	มานั่งชักใบ	
เสาสำเภาใหญ่	แกว่งไปแกว่งมา ^๒	



ภาพที่ ๑ ปริศนาบทหนึ่งว่า "สองหูชูตา สองขาชูรัง เอ็นอยู่ข้างหลัง รังอยู่หว่างขา"
 (เฉลยว่า ไนและที่หมุนด้าย)

ปริศนา : สองขาทับ ชยับขาเกา
 มือหนึ่งเกา มือหนึ่งแกวก
 เฉลย : คนทอหูก, คนทอผ้า

การทอผ้า นอกจากจะถือเป็นกิจบ้านงานเรือนโดยทั่วไปแล้ว ยังถือเป็นเกณฑ์สำคัญประการหนึ่งที่ใช้ประเมินคุณค่าของสตรีในสมัยโบราณด้วย สตรีที่



ภาพที่ ๒ ประติมาอีกบทหนึ่งว่า "สองขาบ ขยับขาเกา มือหนึ่งเกามือหนึ่งแกวก"
(เฉลยว่า คนทอทุกหรือคนทอผ้า)

สังคมยกย่องว่าเหมาะสมที่จะเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี เป็นเกียรติเป็นศรีแก่วงศ์ตระกูล จะต้องมีความสมบัติสำคัญประการหนึ่งคือ มีฝีมือด้านการทอผ้า สตรีได้ทอผ้าได้เนื้อแน่นสวยงาม สตรีนั้นย่อมได้รับความนิยมนยกย่องสูง ดังปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นที่ว่า

เพื่อยังนอนหลับ นางจึงสำหรับ ตั้งไว้ที่นั่น
ยกหูกลงทอ ไต้ถุนเคहन ข้างชายนายตัน ครันตื่นขึ้นมา
(นายตัน : ๓๕)

ลูกสาวเหอ
ทอหูกค่าค่า
เด็กเด็กกำไม่ได้จัด
พอพีมครอบครัว

ลูกสาวชาวในถ้ำ
ทอพีมครอบครัว
พระพายฉายพัดกำไม่ต้อง
สำหุหรับน้องผู้มีบุญ
(เพลงร้องเรือ)

ทอหูกเหอ
ก้มลงแลเนื้อผ้า
ทำพริ้วที่เณรเหอ
รู่ห่างเท่านิ้วก้อย

ทอพีมสามสิบห้า
รู่ห่างลอคนิ้วก้อย
ตัวข้ายังรู่น้อย
ตัวข้ายังรู่น้อยอยู่
(เพลงร้องเรือ)

ในทางกลับกัน สตรีได้ไม่ใส่ใจเรื่องการทอผ้า นอกจากจะไม่ได้รับการยกย่องจากสังคมแล้ว ยังถูกสังคมตำหนิติติงอีกด้วย ดังตัวอย่างจากเพลงร้องเรือและวรรณกรรมต่อไปนี้

ลูกสาวเหอ	ลูกสาวชาวบ้านหัวนอน
ไว้เล็บงอนงอน	ไว้นอนกิดขู้
กิดหูกกิดผ้าย	สาวไม่ห่อนรู้
ไว้นอนกิดขู้	ใครลู้ช่างคิดให้

(เพลงร้องเรือ)

๑ คุนยวิพัฒนธรรมแห่งประเทศไทย นิทรรศการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคใต้ : "รักษัทักษิณ" หน้า ๑๙.
๒ วิมล คำศรี ประติมาเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๑๕.
๓ ต. หน้า ๑๖
๔ วิเชียร ณ นคร และวิมล คำศรี การศึกษาวิเคราะห์คำนิยมเกี่ยวกับสตรีไทยถิ่นใต้ หน้า ๖๓-๖๔.
๕ วิมล คำศรี การศึกษาวิเคราะห์เพลงกล่อมเด็กเมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๔๑.

ปัญญาพาดัว รู้แต่จะชมผ้า ไม่กลัวบัลลังก์ การทอ
การฝ้าย เราก็ไม่เห็นดี มีมือนางนี้ มีเห็นอย่างกะใด
อันเป็นแม่เรือน เขาย่อมตักเตือน ว่าสาวชาวใน
ให้เก็บเย็บปัก สะดุ้งรีงใหม่ เรือผ้าทอไร ช่างฝ้ายสตรี
อดแต่คารม เสื้อผ้านุ่มนวล ไม่ทอสักที ไม่เห็น
นงคราญ ทำการซื่อดี ครั้นค่ำราตรี ลมนอนหลับไหล

(พระสุนทร-ในรา :

คัดจากหนังสือบุคของศูนย์วัฒนธรรม สถาบันราชภัฏ
นครศรีธรรมราช)

การทอทอการใน สะดุ้งรีงใหม่ ต้องให้ตักเตือน
เย็บเสี้ยวร้อยปัก ครั้นนักชกเชื่อน คบค้าหาเพื่อน
ชอบหน้าพาที่

(กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ : ๓๑๕)

ประเภทของผ้าทอพื้นเมือง

ผ้าที่ผู้คนในสังคมเกษตรกรรมมีใช้โดยทั่วไป มัก
เป็นผ้าพื้น ผ้าตา และผ้าม่วงสวนฝ้ายคนนั้นผู้ซั้ก็มี
ฐานะดีและเป็นที่ยกย่องในสังคม

จากหลักฐานที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นชี้ให้
เห็นว่ามีกรทอผ้าหลายประเภท กล่าวคือมีทั้งผ้านุ่ม
ผ้าเช็ดหน้า ผ้าขาวม้า หรือผ้าโพกศีรษะ และผ้าที่ใช้
เฉพาะบางลักษณะ เช่น ผ้าห้อย สำหรับแต่งตัวในรา
เป็นต้น ซึ่งนอกจากจะทอใช้เองในครัวเรือนแล้ว ยังทอ
เพื่อขายหารายได้ให้ครอบครัวอีกด้วย ดังเช่นที่ปรากฏ
ในเพลงร้องเรือที่ว่า

ไก่อ่เดือนเหอ	ขันเทียนทั้งฟ้า
ได้ผ้าในรา	น้องยาอีทอผ้าห้อย
ถึงไปเล่นไหนรำไหน	ไม่ได้ซัดใจพี่บัวน้อย
น้องยาอีทอผ้าห้อย	ค่อยเล่นค่อยรำไป

ต้นดี่ปลีเหอ	ต้นดอกดี่ปลี
ทองไหมใจดี	ทอผ้าแก้วก็ให้ผ้า
ทอทั้งเช็ดหน้า	ทอทั้งผ้าโพกหัว
ทอลายแก้วก็ให้ผ้า	แต่งตัวลงเรือใหญ่

ทอทอเหอ	น้องทอพิมเส (สี)
น้ำไหลได้เก	ทอลายลูกทอวย
ผืนหนึ่งทอนุ่ม	ผืนหนึ่งทอชาย
ทอลายลูกทอวย	สำหรับพี่ชายนุ่ม

ผ้าทอพื้นเมืองของนครศรีธรรมราช ที่จัดว่า
มีชื่อเสียงไม่แพ้ผ้าทอภาคอื่น ๆ ก็คือ "ฝ้ายกนคร"
ฝ้ายกนครจัดเป็นผ้าพื้นเมืองที่เป็นเอกลักษณ์ มีคุณภาพ
ดีเป็นที่ต้องการอย่างกว้างขวาง มีปรากฏในเพลงร้องเรือ
ที่ว่า

เมืองคอนเหอ	มีฝ้ายลายทองเป็นพับพับ
จัดเป็นสำหรับ	ประดับทองห่างห่าง
จะนุ่มก็ไม่ต้อง	จะนุ่มก็ไม่ต้องเจ้าเอวบาง
ประดับทองห่างห่าง	สำหรับขุนนางนุ่ม

งานช่างทอฝ้ายกนครมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับกัน
ทั้งหัวเมืองปักษ์ใต้และราชอาณาจักรเป็นเยี่ยม ในเสภาเรื่อง
ขุนช้างขุนแผน ฉบับรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
ตอนหนึ่งกล่าวว่า ขุนช้างเศรษฐีเมืองสุพรรณบุรีนุ่งฝ้ายก
ไปเป็นเพื่อนเจ้าบ่าว เมื่อครั้งพลายแก้วแต่งงานกับ
นางพิม ดังบทเสภาที่ว่า "คิดแล้วอาบน้ำนุ่มฝ้ายกทอง
ของพระยานครให้" คำว่า "พระยานคร" ในที่นี้คือ
เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนั่นเอง

อนึ่ง ฝ้ายกนุ่มเก่าในนครศรีธรรมราช ขณะนี้ได้
จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช และ
พิพิธภัณฑ์วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร

การสืบสานและส่งเสริม

ผ้าทอพื้นเมืองนครศรีธรรมราช ไม่ว่าจะ
ฝ้ายกหรือผ้าพื้น ปัจจุบันได้รับความนิยมลดน้อยลง
เพราะอิทธิพลของสิ่งทอสมัยใหม่ ส่งผลให้การทอผ้า
พื้นเมืองที่สตรีเคยยึดถือปฏิบัติเป็นกิจบ้านกิจเรือนและ
ทำกันเป็นอาชีพสืบทอดกันมาต้องเล็กร้างไป จนคนรุ่น
ปัจจุบันส่วนมากแทบไม่รู้จักหน้าตาเครื่องทอทอ หรือ
เครื่องทอผ้าว่าเป็นอย่างไรเสียด้วยซ้ำไป

๑. เรือนจำกลางนครศรีธรรมราช

เรือนจำกลางนครศรีธรรมราช^{๘๙} ได้จัดครูสอนการทอผ้าประเภทผ้าขาวม้า ผ้ายก และผ้าลายให้แก่ นักโทษมาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๑๐ ซึ่งมี นายโกศล สุพงศ์ธร เป็นผู้บัญชาการเรือนจำ ครูผู้สอนคือ นางวรจิตทิพย์มณฑา เป็นบุตรของนางวิเชียร ไชยสิทธิ์ ผู้ประกอบอาชีพทอผ้ามาตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๙๐ ต่อมาช่วง พ.ศ.๒๕๑๖-๒๕๒๐ ซึ่งมีนายถวิล ณ ตะกั่วทุ่ง เป็นผู้บัญชาการเรือนจำได้สนับสนุนการสอนศิลปหัตถกรรมทอผ้าให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น นำเสียดายที่ศิลปหัตถกรรมอย่างไรก็ดี ยังเป็นที่น่าชื่นชมยินดีว่ายังมีส่วนราชการและกลุ่มอาชีพบางกลุ่มในจังหวัดได้พยายามจะสืบสานและส่งเสริมงานหัตถกรรมผ้าทอพื้นเมืองขึ้นในลักษณะและรูปแบบต่างๆ กันหลายหน่วยงาน ได้แก่ ประเภทนี้ได้รับความสนใจจากตลาดน้อยลง ประกอบกับครูวรจิตลาออกไปประกอบอาชีพส่วนตัว การสอนงานทอผ้าพื้นเมืองของเรือนจำกลาง จึงยกเลิกไปใน พ.ศ.๒๕๒๕

๒. บ้านนางวิเชียร ไชยสิทธิ์

นางวิเชียร ไชยสิทธิ์^{๙๐} อยู่บ้านเลขที่ ๗๕๓/ค ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เล่าให้ฟังว่าแต่เดิมหมู่บ้านละแวกนี้ทอผ้ากันทุกบ้าน ครูคนสำคัญในช่วง พ.ศ.๒๔๙๐ ซึ่งเป็นปีที่นางวิเชียร ไชยสิทธิ์ เริ่มประกอบอาชีพทอผ้า คือนายพิน และนางเขียน ณ นคร เป็นช่างเก่าแก่ของตระกูล ณ นคร ครูทั้งสองคนนี้หองวิชามาก แต่อาศัยความสนใจจริง ความพยายามและความอดทนอย่างสูง จึงสามารถเรียนวิชาช่างทอผ้ามาจากครูทั้งสองคนนี้ได้ ด้วยการเลียนแบบและแอบดูและจดจำมา จนกระทั่งเกิดความชำนาญ สามารถตั้งโรงทอผ้าขึ้นที่บ้าน มีคนมาร่วมทอประมาณ ๓๐ คน ผ้าที่ทอเป็นพวกผ้ายกดอก ผ้าเก๋ากี่ ผ้าหางกระรอก และผ้าราชวัตร ซึ่งเคยมีรายได้ดีมาก เพิ่งจะเลิกทอไปเมื่อ พ.ศ.๒๕๒๒ เพราะขาดวัสดุที่มีคุณภาพและช่างที่ชำนาญ คนที่เคยรับจ้าง

ทอผ้าที่โรงงานบ้านนางวิเชียร ไชยสิทธิ์ ส่วนใหญ่ อยู่ละแวกตำบลนาสารและตำบลข้างซ้าย ทราบว่าลูกหลานของช่างกลุ่มนี้เคยไปสอนทอผ้าในโครงการส่งเสริมศิลปอาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ณ จังหวัดปัตตานี และนราธิวาสด้วย



ผ้าลายราชวัตรเป็นผ้ายกนครอีกสายหนึ่งที่นิยมทอกันมาก

^{๘๙} ด. หน้า ๔๒.

^{๙๐} วิมล คำศรี การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมมุขปาฐะ เมืองนครศรีธรรมราช หน้า ๖๕.

^{๙๑} สมาน เต็งโต วชิระ โยธจักร สมบูรณ์ ไพโรพฤษ์ สากล จุงศิริ สุริยะ จุลชร ลั่น เกตุแก้ว และพีระศักดิ์ จันทระประเสริฐ ผู้ให้สัมภาษณ์ วิมล คำศรี อุทัย แก้วกล้า อำนวย ทองทะวัก สัมภาษณ์ ณ เรือนจำกลางนครศรีธรรมราช วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๓๕

^{๙๒} วิเชียร ไชยสิทธิ์ อายุ ๖๘ ปี ผู้ให้สัมภาษณ์ วิมล คำศรีและ อุทัย แก้วกล้า ผู้สัมภาษณ์ ณ บ้านเลขที่ ๗๕๓/ค ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช วันที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๓๕

๓. กลุ่มทอผ้า

จากข้อมูลกลุ่มอาชีพต่างๆ ซึ่งสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดนครศรีธรรมราชรวบรวมไว้เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๔ ปรากฏว่ามีกลุ่มทอผ้าอยู่ ๑๒ กลุ่ม คือ

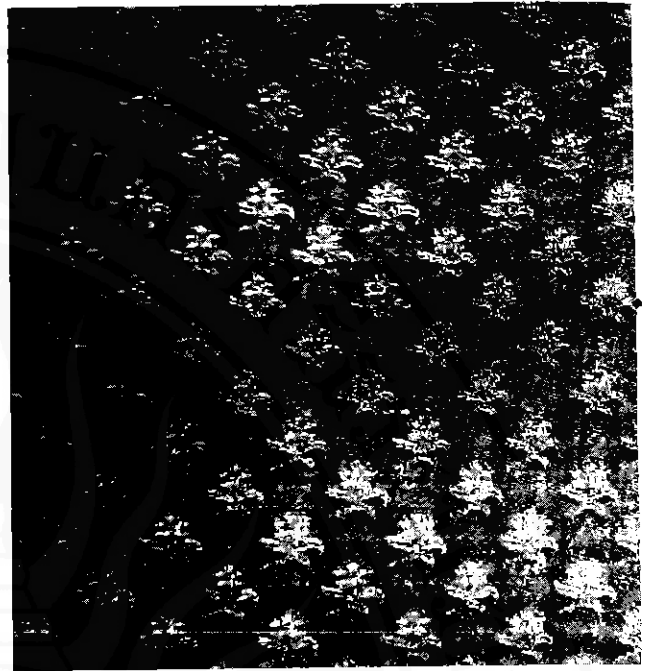
๑) กลุ่มทอผ้าตำบลนาสาร อำเภอเมือง ในพื้นที่หมู่ที่ ๒, ๔ และ ๕ ตำบลนาสารมีการทอผ้ายกเงิน ยกทอง ผ้าแก้วก็ ผ้าเก็บชาย ผ้าราชวัตร และผ้าหางกระรอก^{๑๑}

๒) กลุ่มทอผ้าบ้านมะม่วงปลายแขน ตำบลท่าจิว อำเภอเมือง ในพื้นที่หมู่ที่ ๔ มีการทอผ้าพื้น ผ้ายก และผ้าขาวม้า

- ๓) กลุ่มทอผ้าตำบลฉลอง อำเภอสิชล
- ๔) กลุ่มทอผ้าหัวตะพาน อำเภอท่าศาลา
- ๕) กลุ่มทอผ้าประดู่หอม อำเภอท่าศาลา
- ๖) กลุ่มทอผ้าสวนหลวง อำเภอเชียรใหญ่
- ๗) กลุ่มทอผ้าเขาพระบาท อำเภอเชียรใหญ่
- ๘) กลุ่มทอผ้าบ้านแหลม อำเภอหัวไทร
- ๙) กลุ่มทอผ้าเขาพังไกร อำเภอหัวไทร
- ๑๐) กลุ่มทอผ้าบ้านขนหาด อำเภอชะอวด
- ๑๑) กลุ่มทอผ้าบ้านควนพัง อำเภอร่อนพิบูลย์
- ๑๒) กลุ่มทอผ้าบ้านสามตำบล อำเภอจุฬาภรณ์

เมื่อครั้งที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงส่งเสริมการทอผ้า ในโครงการศิลปาชีพในจังหวัดภาคใต้ โดยเฉพาะในจังหวัดนราธิวาส ตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๑๖ เป็นต้นมางานทอผ้าในนครศรีธรรมราช ก็ได้มีโอกาสไปเผยแพร่อย่างสมภาคภูมิ รวมทั้งมีช่างทอผ้าจากจังหวัดนครศรีธรรมราช ไปเป็นครูฝึกแก่สมาชิกผู้สนใจที่ศาลารวมใจ วัดพระพุทธ อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาสหลายรุ่น^{๑๒}

^{๑๑} วิเชียร ณ นคร และคนอื่นๆ รายงานการสำรวจงานช่างฝีมือในจังหวัดนครศรีธรรมราช หน้า ๑๓๑-๑๓๒.



ผ้าทอพื้นเมืองเป็นศิลปหัตถกรรมที่มีคุณค่าอย่างยิ่งของชาวนคร นอกจากนี้จะเป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวันของคนในท้องถิ่นแล้ว ยังแสดงถึงวิถีชีวิตในแง่มุมอื่นๆ ของแต่ละท้องถิ่นได้เป็นอย่างดีอีกด้วย เป็นต้นว่า แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญา ความคิดสร้างสรรค์ ค่านิยม ความเชื่อ ประเพณี สังคม ศิลปะ รวมทั้งอาชีพศิลปหัตถกรรมแขนงนี้จึงควรค่าแก่การศึกษาอนุรักษ์และพัฒนาเป็นอย่างยิ่ง

^{๑๒} ทอง เกิดกุล ผู้ให้สัมภาษณ์ วิมล คำศรี และอุทัย แก้วกล้า สัมภาษณ์ ณ ศาลารวมใจ วัดพระพุทธ อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส วันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๓๕

บทความนี้ได้ปรับปรุงมาจากความเรื่อง "ผ้าทอพื้นเมืองนครศรีธรรมราช" ในเดือนสิบ ๓๕ : ที่ระลึกการจัดงานเทศกาลเดือนสิบประจำปี ๒๕๓๕